

ONLINE NASTAVA I RAD VJEROUČITELJA U OKOLNOSTIMA PANDEMIJE

Nezir HALILOVIĆ

Uprava za obrazovanje i nauku Rijasetu IZ u BiH
nezirhalil@yahoo.com

SAŽETAK: Obrazovni sistemi spadaju u jedne od najstarijih sistema svakog društva. Osnovna karakteristika istih je da su dominantno tradicionalno postavljeni, da su dosta tromi, sporo i teško se mijenjaju jer je sila tradicije previše snažna. Promjene izazvane pandemijom koronavirusa nagnale su sve aktere obrazovnog sistema na brzi prelaz s klasične na online nastavu što je dovelo do propitavanja kako starih modaliteta nastave, tako i sistema online nastave. Nastavnici, među koje spadaju i vjeroučitelji, najznačajniji su faktor svakog obrazovnog sistema. Oni su inicijatori željenih promjena u učenicima, voditelji i mentori ukupnog toka nastavnog procesa. U ovom radu su predstavljeni rezultati tog propitavanja, te aktivnosti poduzete na polju vjeronauke u periodu pandemije.

Ključne riječi: online nastava, in class nastava, nastavnik, vjeroučitelj, pandemija

Uvod

Teško je naći događaj koji je sličnom brzinom i obimom obuhvatio sav nama poznati svijet kao što je slučaj s pandemijom virusa COVID-19. U roku svega nekoliko sedmica iz opreza pred potencijalnom opasnošću diljem cijelog svijeta obustavljena je većina društvenih aktivnosti. Ta situacija se u najvećoj mjeri odrazila na sistem komunikacija i obrazovni sistem. Za razliku od prijevoza putnika koji je skoro potpuno obustavljen, obrazovni procesi nisu stali, ali su zato promijenili oblik. U vrlo kratkom vremenu, bez ikakve posebne najave i pripreme, desio se najmasovniji društveni transfer u kome se obrazovanje s tradicionalnog sistema iz škole i učionica duboko ukorijenjene *face to face* nastave (f2f) preselilo na sistem online nastave, virtuelnih

učionica i učenja na daljinu (online, dopisna ili TV nastava). Nastava nije obustavljena ali je nastavila egzistirati u potpuno drugom okruženju. Općenito pojam nastave najčešće podrazumijeva "temeljni dio školskog rada u kome se planski i organizirano provodi odgoj i obrazovanje učenika prema propisanom nastavnom planu i nastavnom programu." (*Pedagoška enciklopedija*, 1989) Za nastavu je najvažnije istaći da se radi o planskom i organiziranom procesu koji je "naučno zasnovan i sistematski organiziran institucionalni odgojno-obrazovni rad namijenjen učenicima". (Čatić, 2003: 108) Nastava predstavlja jedno od najvećih kulturoloških dostignuća čovječanstva. Ako je kvalitetna, za relativno kratko vrijeme može reproducirovati kako pojedinca tako i kompletna društva. Međutim, budući da

je nastava ljudski produkt, kao i svi ostali vještački ljudski sistemi, podložna je bolestima i manjkavostima, te nužno zahtijeva konstantnu potrebu za usavršavanjem. To je posebno došlo do izražaja u pandemiji koja je nametnula online nastavu.

Razumijevanje nastave kao procesa namijenjenog boljitku i sveukupnom razvoju učenika je fundamentalna, jer nastavnik treba biti osposobljen da duži period vodi učenike kroz taj proces. I nastavnici su to manje ili više uspješno radili, ali u naviknutom ambijentu u učionici i školi. Dislociranjem nastave iz učionice na online sistem nastave na daljinu nastavnici su se našli u potpuno novoj poziciji da preispitaju svoje sposobnosti za dugoročno realizovanje takve vrste nastave. Većina nastavnika se školovala da nastavu izvodi u učionici i

školskom ambijentu. Ako su i imali obuku iz domena nastave na daljinu, imali su je čisto kao ilustraciju i u daleko manjem obimu nego što su to okolnosti pandemije koronavirusa iziskivale. Takoreći, preko noći je došlo do radikalne promjene uloge nastavnika. U ovom radu ćemo pod nastavnica podrazumijevati i vjeroučitelje koji to jesu, jer su oni nastavnici islamske vjeronauke.

Pojava koronavirusa dovela je i do potrebe propitivanja ukupnog obrazovnog sistema u svim njegovim segmentima. Naime, prebacivanjem nastavnog procesa iz učionice u elektronski sistem online nastave uvidjelo se da su dosadašnji pristupi nastavi samo djelimično iskoristivi u novom okruženju. Jedno od fundamentalnih pitanja jeste osposobljenost nastavnika za realizaciju online nastave. S obzirom na činjenicu da je u Bosni i Hercegovini decentralizovani sistem obrazovanja, vjeroučitelji su pratili uputstva entitetskih i kantonalnih vlasti o načinima organizovanja nastave. To je dovelo do situacije da se isti nastavni program, od strane iste profesije, na različite načine izvodio u različitim dijelovima iste nam domovine.

1. Nastava na daljinu i islamska vjeronauka

Nastava na daljinu postoji dugo vremena i uspješno je razrađena u mnoštvu modaliteta. Iako je poznata u islamskom svijetu od početka islama i odvijala se u vidu korespondencije profesora s njihovim učenicima ili kolegama, kao posebna kategorija razrađena je na Zapadu u 19. stoljeću. Približno u isto vrijeme započelo se i s nastavom islamske vjeronauke u obrazovnom sistemu Autro-Ugarske, ali mi, nažalost, nemamo cjelovitih naučnih radova o postojanju i načinima odvijanja nastave na daljinu iz islamske vjeronauke.

1.1. Dopisna nastava

Ovaj oblik učenja/nastave veže se za Engleza Isaaca Pitmana koji je korespondencijom podučavao stenografiju

u mjestu Bath još davne 1840. godine. Njegovi učenici su podučavani da prepisuju kratke pasuse iz Biblije, a materijal su pismima vraćali nastavniku na ocjenjivanje. Nakon njega Anna Ticknor je 1873. godine u Bostonu osnovala udruženje za obrazovanje žena kod kuće i za dvadeset i četiri godine u tu korespondenciju je uključeno deset hiljada žena. Već u to vrijeme se uočila tendencija masovnosti u organizovanju ovakvog oblika učenja/nastave i ekonomičnosti, jer jedan čas, ili jedno predavanje može pratiti veliki broj zainteresiranih. Međutim, po ocjeni analitičara bili su to samo bolje organizirani oblici neformalnog učenja. Prvi dopisni kurs s dozvolom za izdavanje diplome kojom se potvrđuje stečeni akademski uspjeh počinje 1883. u New Yorku na Chautauqua koledžu i održao se do 1891. godine. Nakon njega Pensilvanijski državni univerzitet 1898. godine uvodi dopisni kurs iz poljoprivrede s validnim diplomama koje potvrđuju zvaničan akademski uspjeh. Izumom filma, slajdova i pokretnih slika, s mnogo optimizma se gledalo na razvoj ovog oblika učenja. Prvi katalog filma pojavio se 1910. godine i bio je utjecajan do te mjere da je Edison 1913. godine izjavio "da će školski sistem biti kompletno promijenjen u sljedećih deset godina". Naravno, do toga nije došlo, ali nakon toga popularnost i efektivnost dopisne nastave je stalno rasla, uslijed čega je 1915. godine osnovano "Udruženje nacionalnih univerziteta za produžene studije" koje se bavilo standardizacijom kvaliteta kurseva i edukatora, a u Americi se 1926. osniva i "Nacionalni savjet za učenje kod kuće" zadužen za praćenje kvaliteta stručnih profesionalnih kurseva. (Stanković, 2006)

Ovo je bio osnovni model asinhronog učenja u kojem se interakcija i komunikacija između nastavnika i učenika ne dešava simultano već sporadično s vremenskom razlikom, pri čemu učenik savladava nastavne sadržaje dogovorenom dinamikom u sistemu obrazovanja na daljinu korištenjem informacijskih tehnologija uz mentorsku podršku nastavnika.

U periodu pandemije COVID-19 virusa, dopisna nastava islamske vjeronauke organizovana je na dva načina:

Printanjem i slanjem printanih materijala za učenje učenicima koji nisu imali odgovarajuću informacijsko-komunikacijsku opremu (kompjutere, tablet-uređaje, mobitele) i prateću konekciju na internet. Primjera radi, u Kantonu Sarajevo na početku pandemije oko 400 učenika nije imalo adekvatnu opremu i njima su putem pošte dostavljeni materijali za učenje.

Dopisno-konsultativna nastava elektronskim putem korištenjem Vibera, Massingera ili neke druge aplikacije za slanje poruka s uputstvima za rad i sadržaja za učenje. Ova nastava je koncipirana po istom modelu kao i klasična dopisna, s tim da koristi elektronska pisma (e-mail) i poruke. Ova nastava je tokom početka pandemije bila dominantna u većini kantona FBiH (Zeničko-dobojski, Srednjobosanski, Unsko-sanski...).

1.2. Radionastava

Izumom radija, novi medij je brzo iskorišten i za obrazovne potrebe. Za razliku od dopisne nastave koja je asinhrona, radio je donio neposrednost, veći realizam, autentičnost, interesovanje, bolje rezultate itd. Toliko se brzo širio da su u SAD-u u periodu između 1918. i 1946. godine izdate 202 radijske dozvole za edukaciju putem radija. U Engleskoj se 1926. godine u organizaciji BBC-ja pokreće i "Bežični univerzitet". Iako jednosmjerni medij, radio je donio nove mogućnosti u nastavi na daljinu. Sada su učenici mogli odlično čuti izlaganja nastavnika i prezentiranje određenog nastavnog sadržaja. Izumom malih radiostanica postigla se prijeko potrebna interaktivnost i prvi put su učenici mogli izravno komunicirati sa svojim nastavnikom u realnom vremenu. Te male radiostanice ubrzo su usvojene i dugo su predstavljale jedini način za obrazovanje djece i odraslih u udaljenim krajevima. Danas su njihove mogućnosti integrisane u informacijsko-komunikacijske tehnologije te svaka od

aplikacija ima mogućnost direktnog poziva i glasovne komunikacije između nastavnika i učenika.

U periodu pandemije koronavirusa čista radionastava nije sistemski organizovana za predmet islamska vjeronauka jer su drugi modeli nastave brži, jeftiniji i efikasniji.

1.3. TV nastava

Izumom televizije i razvojem mogućnosti televizora od crno-bijelog, preko kolora, teleteksta i danas *smart* (pametnih) televizora čija se mogućnost konstantno usavršava, pokrenuta je potpuno nova dimenzija "revolucije u obrazovanju". Konačno smo dobili medij koji je audiovizualan, a s konekcijom na internet i interaktivan. Već 1953. godine Univerzitet u Houstonu pustio je u pogon prvi ekskluzivni edukativni televizijski studio, nakon čega kreće masovni razvoj mogućnosti televizije u nastavi. Za samo četiri godine broj edukativnih studija se popeo na 160, a danas svi nacionalni kanali obavezno sadrže i obrazovni program. Kod nas je prva televizijska emisija Radio-televizije Sarajevo emitirana 1961. godine. S obzirom na činjenicu da je ona pravi "prozor u svijet", počelo je njeno masovno korištenje s tendencijom da taj "prozor" bude što konkretniji i kvalitetniji. Prednosti TV nastave su ogromne. Ona je trenutno nevjerodostojna simulacija stvarnosti i ima mogućnost da vizualizira najudaljenije predmete, ilustrira očima nedostupne procese, te pravi mnoštvo dinamičnih kombinacija s velikim brojem različitih efekata.

Sve to su razlozi zbog kojih je TV nastava na početku pandemije COVID-19 virusa aktivirana na državnom TV servisu BHT1, mada je izostavljena nacionalna grupa predmeta. Nastava islamske vjeronauke je realizirana na području Tuzlanskog kantona, te na RTRS-u u okviru emisije "Školski čas". Sve emisije su bile koncipirane u skladu s Nastavnim planom i programom svake administrativne jedinice, samo u znatno kraćem

trajanju od školskog časa. Problem povratne informacije rješavan je korištenjem drugih medija.

1.4. Online nastava

Pravilo razvoja tehnologije da svaki novi medij integriše mogućnosti prethodnih medija posebno je došlo do izražaja razvojem interneta i kompjuterske nastave. Internet je objedinio sve prethodne prednosti dopisne, radio i TV nastave, te donio potpuno novi kvalitet, a to je interaktivnost u realnom vremenu bez obzira koji oblik komunikacije se koristio (tekst, zvuk ili video). Konvergencijom tehnologije došlo se u situaciju da iste mogućnosti imaju mobilni telefoni, tablet-uređaji, laptop-uređaji i PC-kompjuteri, što je u velikoj mjeri olakšalo mogućnosti realizacije online nastave.

Online nastava u svijetu ima veliko iskustvo i naslanja se na iskustvo dopisne nastave. Do trenutka početka pandemije ona je bila samo dodatna mogućnost, a danas je postala osnova kako cijelih obrazovnih sistema, tako i pojedinačnih obrazovnih ustanova (osnovnih i srednjih škola, te fakulteta) diljem svijeta, pa i u Bosni i Hercegovini. Najviše iskustva u tom pogledu u Bosni i Hercegovini imao je Kanton Sarajevo, koji je i prije pandemije organizovao online sedmicu u osnovnim i srednjim školama. Nastupom pandemije, prethodna iskustva s online sedmice su proširena na online mjesec i online polugodište.

Glavno obilježje online nastave jeste da se koristi određenim platformama za učenje. Njih je veoma mnogo a najpoznatiji su: Google classroom, Microsoft Teams, Skype, Moodle... Jedan od najvećih izazova bio je taj što su različiti nastavnici unutar iste škole koristili različite kanale veze i platforme s učenicima, ali je od početka školske 2020/2021. otklonjen usmjeravanjem na samo jednu platformu. Budući da su vjeroučitelji još od 2010. godine putem seminara i elektronske komunikacije s nadležnim medžlisom, muftijstvom i Upravom za obrazovanje i nauku postepeno uvođeni u procese

informatizacije društva, mahom su spremno dočekali prelazak na online nastavu. Mnoštvo je pozitivnih primjera organizacije vjeronaučne nastave u online okruženju od svakodnevnih realizacije nastave, prisne komunikacije učenika s vjeroučiteljem, savjetovanja i roditelja u toku nastave vjeronauke, pa sve do organizovanja online mukabela i bajramskih priredbi iz islamske vjeronauke.

2. Vjeroučitelj u tradicionalnoj školi i u sistemu online nastave

Uloga vjeroučitelja kao nastavnika se mijenjala tokom vremena. Tako je u staroj tradicionalnoj školi od nastavnika najčešće zahtijevano da tokom nastave: "znanja učenika organizira u određene logičke cjeline, da od učenika zahtijeva memoriranje činjenica, da zahtijeva ovladavanje tehnikama njihovog usvajanja, da uspješno primjenjuju stečena znanja i da postigne standarde u okviru individualnih mogućnosti." (Ćatić i Stevanović, 2003: 319) U tom ambijentu nastavnik je sve to pokušavao postići dominantno verbalnim kontaktima s učenicima. Njegova uloga je bila uloga medijatora, tj. posrednika između nastavnih sadržaja i učenika, bio je isključivi organizator odgojno-obrazovnog procesa, a odnosi između njega i učenika su bili strogo definirani hijerarhijskim pozicijama. Napretkom društva i promjenama značajno se mijenja uloga nastavnika i on mora odgovoriti na velike izazove, među kojima su: "novi nastavni sadržaji, nove nastavne strategije (oblici, metode, sredstva), nova uloga učenika, korištenje raznovrsnih izvora znanja i osposobljavanje učenika za permanentno obrazovanje". (Ćatić i Stevanović, 2003: 319) Međutim, prelaskom na sistem online nastave, u vrijeme pandemije, pred nastavnikom su potpuno novi i izuzetno veliki izazovi. među kojima su najznačajniji:

- Totalna promjena nastavnog obrasca
- Potreba suverenog vladanja savremenom tehnologijom

- Potpuno nova uloga nastavnika i prelazak s predavačke na mentorsku nastavu
- Promjena komunikacije u nastavi
- Promjena uloge učenika koji je sada prinuđen na samoučenje
- Oslonac na roditelje ili članove porodice u toku nastave
- Problem pripreme sadržaja za sistem online nastave

- i kompenzacija nedostataka tradicionalnih tekstualnih udžbenika i ograničena mogućnost njihovog korištenja u nastavi
- Problem osiguranja blagovremene povratne informacije učenicima i adekvatnog ocjenjivanja, itd.
- Online edukacija donijela je promjene u samoj filozofiji edukacije.

Naime, u potpunosti je promijenjen edukacijski šablon. Još od Komenškog uspostavljen je razrednočasovni sistem sa svojim karakteristikama: čas traje 45 minuta, čas se odvija u učionici, frontalni oblik rada je dominantni oblik izvođenja nastave i realizacije časa.

Bez obzira na uzrast i vrstu škole, osnovna ili srednja, u tradicionalnoj nastavi svaki čas se sastoji od tri ključna dijela:

Tabela 1 – Model tradicionalne nastave u osnovnoj i srednjoj školi

Naziv dijela časa	Ključna obilježja (Tradicionalna nastava)
Uvodni dio časa (motivacija)	Cilj je motivisati učenike za rad, podsjetiti ih na prošli čas ili prethodno gradivo, te animirati njihove kapacitete za nove sadržaje.
Glavni dio časa (realizacija)	U glavnom dijelu časa obrađuje se glavni dio gradiva. Nastavnik ga metodički razlaže, pojašnjava, približava učenicima i čini prihvatljivim, jednostavnim i bliskim za više ili manje trajno usvajanje. Pri tome se koristi raznim metodama i tehnikama nastavnog rada, nastavnim sredstvima i pomagalicama kako bi nastavni sadržaj učinio što prihvatljivijim učenicima.
Završni dio časa (verifikacija)	Nastavnik s učenicima ponavlja pređeno gradivo i provjerava usvojenost istog. Kroz to usvajanje sagledava šta i koliko su učenici usvojili od tog gradiva i provjerava koliko uspješno je obavio svoj posao. Ujedno daje zadatke za domaću zadaću, kako bi učenici i nakon završetka časa, u kućnom ambijentu, nastavili razmišljati o tim sadržajima.

Po osnovu ovog modela u normalnim okolnostima realizirana je većina časova svih predmeta, pa i islamske vjeronauke. Sve nastavnikove pripreme bile su po modelu "pripremanja za čas" u razrednom ambijentu i podrazumijevale su ova tri dijela.

Međutim, u sistemu online edukacije dolazi do značajnog zaoškretka. Učioničkog ambijenta više nema, odnosno postaje neupotrebljiv, a kompletna učionica se sada svodi na komunikacijski kanal i mreže. U tom transferu tri

sastavna dijela pripreme za čas postaju suvišna i samo djelimično upotrebljiva.

Umjesto toga, razvija se potpuno novi model edukacije čija su ključna obilježja predstavljena u donjoj tabeli.

Tabela 2 – Model online nastave u osnovnoj i srednjoj školi

Naziv dijela časa	Ključna obilježja (Online nastava)
Uspostavljanje i održavanje komunikacije s učenicima	Nastavnik uspostavlja komunikaciju s učenicima. Uglavnom se radilo o veoma šturoj i šablonskoj komunikaciji bez obzira o kojem komunikacijskom kanalu se radi (e-mail, Viber, WhatsApp, fb Messenger, Zoom, Google classroom, Office 365...). Komunikacija je maksimalno pojednostavljena i sastoji se od: pozdrava, kratke informacije o sadržajima koji se šalju ili najave držanja časa na nekoj od platformi, eventualnog davanja zadataka za zadaću, priloga u vidu obrazovnih sadržaja koji se šalju.
Slanje ili prezentiranje obrazovnog sadržaja	Za razliku od ranijih modela kada je glavni dio časa bio ključni period nastavnog rada, u sistemu online nastave taj dio skoro u cijelosti izostaje, a umjesto njega se šalju radni materijali, odnosno nastavni sadržaji učenicima. Najbliži model klasičnoj nastavi je model kada se koristi Zoom ili neka druga slična aplikacija koja u elektronskom okruženju daje mogućnost nastavniku da svima uključenim učenicima objašnjava gradivo koje obrađuje.
Povratna informacija nastavniku	Učenici kada urade svoj dio obaveze svoj rad u nekoj od dogovorenih verzija (kucani tekst, uslikani rad u bilježnici ili udžbeniku, urađeni praktični zadatak, snimljeni kratki video klip o urađenom šalju nastavniku na uvid i ocjenu nastavniku.

Ako se kritički posmatraju ovi modeli nastave, mogu se uočiti određene sličnosti, ali i velike promjene u modelima. I dalje imamo uključenog nastavnika i učenika i nastavni sadržaj koji ih veže u zajedničku aktivnost. Međutim, u tom procesu došlo je do vrlo značajnih promjena:

- *promijenjena je komunikacija* s učenicima, interakcija je skoro u potpunosti reducirana i svedena na jednosmjernu komunikaciju koja se odvija u dva pravca, od nastavnika ka učenicima, te od učenika ka nastavniku, klasična interakcija poznata u *in class* sistemu skoro u potpunosti je isključena;
- *didaktički trougao je proširen na didaktički petougao* (nastavniku, nastavnom sadržaju i učeniku sada se pridružuju tehnologija, mreže, te roditelji);
- *promijenjena je uloga nastavnika*, u klasičnoj nastavi nastavnik je dominantno bio predavač, dok je u online nastavi on dominantno mentor;
- *promijenjena je uloga učenika* koji treba samostalno da obrađuje nastavne sadržaje koje mu je poslao nastavnik i treba da bude osposobljen za samoučenje;
- *promijenjena je uloga roditelja* i bez ikakvog htijenja roditelj se uključuje u nastavni proces kao neko ko nabavlja tehnološke uređaje svojoj djeci, neko ko plaća račune za internet konekciju, kupuje udžbenike i dodatne potrebne materijale, kontrolira “prisustvo” svoje djece na online časovima, kontrolira njihovo poštenje prilikom rada na ispitnim zadacima, pojašnjava im nepoznate dijelove sadržaja, itd.
- *tehnologija je postala nezaobilazan faktor nastave* i od njene vrste, kvaliteta, mogućnosti, te osposobljenosti nastavnika i učenika na njeno korištenje sada potpuno zavisi kvalitet nastavnog procesa;
- *sagledana je manjkavost trenutnih udžbenika* jer klasični nastavni

sadržaji u postojećim udžbenicima koncipirani su za klasičnu *in class* nastavu, dok sistem online nastave zahtijeva potpuno drugačije prilagođene nastavne sadržaje kako bi učenici uopće mogli pristupiti samoučenju i samostalnom razumijevanju ponuđenih sadržaja;

- *pojavi se problem ocjenjivanja* jer su učenici dobili mnoštvo prilika za varanje prilikom ocjenjivanja, poseban je problem što su učenici dobili mogućnost da im roditelji pomažu u tome, što postaje moralni problem, jer se roditelji uključuju u varanje nastavnika i obrazovnog sistema, što je poseban problem za vjeronauku;
- *nastavnici postaju preopterećeni brojem e-poruka i mailova* koje dobijaju od svojih učenika, roditelja, kolega nastavnika, menadžmenta škole. Isto se dešava i s učenicima, pa čak i roditeljima, što dovodi do specifičnog zasićenja e-komunikacijom;
- *problem mnoštva sadržaja na internetu* posebno dolazi do izražaja jer usmjerenjem učenika na traženje sadržaja na internetu učenici gube izuzetno mnogo vremena tražeći odgovarajuće sadržaje;
- *problem prepisivanja sadržaja po modelu copy-paste* posebna je dimenzija problema jer uslijed preopterećenja sadržajima i zahtjevima nastavnika, učenici pribjegavaju copy-paste modelu rada i po mogućnosti sve zadatke realiziraju po tom modelu uz manje modifikacije nastavnih sadržaja, pri čemu izostaje originalnost i kreativnost.

Ovi problemi se trebaju postepeno rješavati dodatnom edukacijom nastavnika.

2.1. Područje dodatne edukacije nastavnika

Bez obzira na sve te promjene, studija (A. Jersild) otkrila je da svaki nastavnik, a posebno vjeroučitelj,

jer on promoviše vrijednosti, mora imati kvalitete koji trebaju biti trajna kategorija, a to su sljedeći kvaliteti:

1. ljudski kvaliteti: ljubaznost, veselost, prirodnost, društvenost, dobro raspoloženje, smisao za humor;
2. kvaliteti u održavanju discipline i ocjenjivanju: *fer* nastavnik, pošten, pravedan, postojan, discipliniran, nepristrasan;
3. fizički kvaliteti: fizička privlačnost, prijatan glas, urednost, mladolikost, dobro zdravlje;
4. nastavnički kvaliteti: dobro poznanje struku, pomaže učenicima, postupa u interesu učenika, zanimljiv i entuzijasta, zna zainteresovati učenike, jasno predaje, pregledno piše i naglašava ono što je bitno. (Halilović, 2020)

Očigledno je da se radi o različitim kategorijama i da usavršavanje nastavnika u svakoj od njih doprinosi kvalitetu ukupnog transfera u nastavi. Međutim, iz samih kategorija se uočava da su veoma različite i da se istim u stručnim usavršavanjima nastavnika ne pridaje jednaka pažnja. Stručna usavršavanja nastavnika uglavnom tretiraju kategorija 2. i 4., mada su za sam nastavni rad jako značajne i kategorije 1. i 3.

U sistemu online nastave sve kategorije dolaze do izražaja i o svakoj od njih se nastavnici trebaju dodatno educirati.

2. Kako educirati nastavnike za sistem online nastave

U svijetu je poznato više različitih modela edukacije nastavnika u željenim područjima. Kada je u pitanju korištenje savremene tehnologije, postoji više različitih modela, od kojih su u Evropi najpoznatiji sljedeći:

- u Belgiji se nastavnici osposobljavaju na posebnim kursevima koji traju 10-15 dana;
- u Norveškoj kursevi traju pola godine;

- u Finskoj se u večernjim satima organiziraju posebni kursevi koje pohađaju svi nastavnici osnovnih i srednjih škola;
- u Francuskoj se u svakoj školi koja dobije nove kompjutere organizira poseban seminar (obično traje 12 dana) za sve nastavnike na kome se osposobljavaju kako će se koristiti novom tehnologijom.

U Bosni i Hercegovini (ovisno o području) u vrijeme pandemije organizovani su jednodnevni webinarini na kojima su nastavnici obučavani kako da za potrebe online okruženja koriste savremene tehnologije. Uprava za obrazovanje i nauku Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je tokom augusta i septembra za sve nastavnike organizovala seminare uz poštivanje propisanih mjera bezbjednosti. Osim toga, organizovala je i uzajamnu razmjenu povjerenih nastavnih sredstava među vjeroučiteljima i na nivou muftijstva ih učinila dostupnim vjeroučiteljima s određenog područja.

3.1. Ko se bavi permanentnom edukacijom nastavnika

Želja svakog društva je da ima što obrazovanije i sposobnije nastavnike. Međutim, veliki je procjep između želja i stvarnosti svugdje u svijetu, kao i u svim pitanjima, pa to važi i za ovo. Više različitih instanci je zainteresovano za edukaciju i osposobljavanje nastavnika. Najznačajnije su sljedeće:

Ministarstva obrazovanja. Budući da propisuju nastavne planove i programe, te definišu očekivane ishode učenja, sva ministarstva obrazovanja u Bosni i Hercegovini putem svojih službi su zainteresovana za dodatnu edukaciju i napredak nastavnog osoblja u svojim školama. Neka ministarstva obrazovanja (Kanton Sarajevo) prije pandemije su organizovala online sedmicu u osnovnim i srednjim školama i na taj način praktično pripremila kako nastavnike, tako i učenike na sva dešavanja koja su nastupila s pandemijom. Međutim, neka ministarstva su umjesto edukacije nastavnici

poslali dopis sa šturim uputstvima šta da rade i kako da se organizuju u sistemu online nastave.

Škole. Treća vrlo zainteresovana kategorija za dodatnu edukaciju svojih nastavnika u jednoj od potrebnih kategorija jesu škole. Među školama postoji velika razlika između privatnih i javnih i u pravilu privatne škole su značajno zainteresovanije za dodatnu edukaciju nastavničkog kadra nego škole čiji je osnivač država, što je i logično, jer njihovo postojanje direktno ovisi o kvalitetu edukacije koju nude. U državnim školama odnos prema edukaciji prvenstveno ovisi o menadžmentu i njihovim ciljevima i interesima. Shodno tome neke škole su planirale i uvele online nastavu davno prije događaja s pandemijom, dok neke škole nisu organizovale takvu nastavu čak ni u vrijeme pandemije iz pukog razloga jer nisu imale dovoljno tehničkih sredstava, ili njihovi učenici nisu imali tehnička sredstva u svojim domovima, a i nastavnici nisu bili osposobljeni za taj oblik nastave.

Mediji. Emitiranjem dokumentarnih filmova o sistemu online edukacije, mediji imaju veliku ulogu u permanentnoj edukaciji i svojim djelovanjem obuhvataju sve kategorije društva. Osim toga, objavom članaka, pripremom audio i videomaterijala o pozitivnim iskustvima, mediji afirmišu ta iskustva i educiraju sve ostale nastavnike da takav način rada nije nemoguć i bez rezultata.

Nevladine organizacije i udruženja. Prelaskom na sistem online nastave javlja se veliki broj nevladinih organizacija i udruženja koji pokušavaju organizovati edukaciju za nastavnike kako bi podigli njihovu osposobljenost za taj vid nastave. Oni se koriste webinarima i seminarima za realizaciju svojih ciljeva. Neki se plaćaju, a neki su besplatni, ovisno na kom osnovu radi udruženje ili nevladina organizacija i ima li sponzore sa strane za svoje aktivnosti. Jedna od nevladinih organizacija koja se intenzivno i uspješno bavi ovom vrstom edukacije je Asocijacija online edukatora: <https://www.uonedu.online/>. Ove

organizacije se javljaju i na društvenim mrežama, a najčešće u vidu profesionalnih i stručnih grupa.

Izdavačke kuće za udžbenike i nastavna sredstva. Izdavačke kuće su posebno značajna grupacija za edukaciju nastavnika i podizanje njihovih metodičkih sposobnosti. S obzirom na komercijalnu osnovu, njihov fokus je na podizanju njihove metodičke sposobnosti vezane za korištenje udžbenika, radnih sveski i ostalih nastavnih materijala. Ostali detalji oko organizacije online nastave su im u drugom planu, ali su zato u domenu ponude svojih udžbenika radnih sveski i ostalih didaktičkih pomagala na zavidnom nivou.¹

Istaknuti profesori iz domena metodike. Pojedini istaknuti profesori također su u toku pandemije organizovali online predavanja za nastavnike o sistemu online edukacije. Njihov značaj se posebno ističe u savjetodavnoj dimenziji po kojoj su dostupni nastavnicima za pitanja i savjete iz ove oblasti.

Telekom operateri. Budući da se svi akteri online nastave intenzivno koriste Internetom, svi telekom operateri su zainteresirani za dodatnu edukaciju nastavnika, roditelja i učenika prvenstveno u domenu korištenja mogućnosti interneta. Zbog toga se i oni uključuju u edukaciju najčešće slanjem odgovarajućih tutorijala na e-mail adrese korisnika svojih usluga. Pored toga, oni često izrađuju i razne prospekte, infografiku i sl.

U slučaju vjeroučitelja, njihovom edukacijom se bavi *Uprava za obrazovanje i nauku Rijaset Islamske zajednice i nadležna muftijstva*, i to se uglavnom realizira u saradnji s ministarstvima obrazovanja i pedagoškim zavodima.

Što se tiče cijene i troškova pohađanja ovih kurseva, situacija je raznovrsna; postoje oni koji organizuju edukaciju za nastavnike potpuno besplatno, kao i oni koji tu edukaciju naplaćuju velikim iznosima novca.

¹ Primjer izdavačke kuće koja educira nastavnike može se pronaći na online stranici <https://www.e-sfera.hr/>.

Zaključak

U ovom radu je ukazano na neka od najznačajnijih obilježja koja su se javila prebacivanjem nastavnog procesa iz školskih zgrada i učionica na online mreže i platforme, odnosno dostupne online sisteme, a koja su se odrazila i na nastavu vjeronauke. Sistem online nastave spada u modalitete nastave na daljinu koji su poznati edukacijskim znanostima od samih početaka iste.

Savremene informacijsko-komunikacijske tehnologije značajno su unaprijedile mogućnosti izvodeanja i realizacije online nastave, što su

dešavanja izazvana pandemijom koronavirusa i pokazala. Međutim, činjenica je i da su mogućnosti online nastave znatno drugačije nego mogućnosti klasične učionice, iako su nastavnici u toku edukacije pripremani za klasične učionice i samo djelimično za sistem online nastave. To nalaže dodatnu edukaciju nastavnika iz te oblasti. Ko i kako će je realizirati, prvenstveno zavisi od želja, ciljeva i interesa konkretnog društva, rukovodstva škole, mogućnosti i interesa nevladinih organizacija, a ponajviše od samih nastavnika kojima je cjeloživotno učenje imperativ.

Činjenica je da je obrazovni sistem u doba pandemije izazvane koronavirusom preživio transfer iz *in class* edukacije na online edukaciju, usprkos svim teškoćama, što je, realno, veoma veliki uspjeh, jer je veliki broj drugih društvenih aktivnosti potpuno obustavljen ili je značajno reduciran.

Pa ipak, sve poduzete aktivnosti se mogu dodatno unaprijediti i usavršiti. Otvorena pitanja koja su izbijala u prvi plan traže svoje odgovore, a otkrivene slabosti, bilo klasične nastave, bilo online nastave općenito, a i islamske vjeronauke konkretno, traže da se što prije riješe.

Literatura

Ćatić, R. (2003). *Osnovi didaktike*. Zenica.
Ćatić, R., – Stevanović, M. (2003). *Pedagogija*. Zenica. Pedagoški fakultet u Zenici.
Halilović, N. (2019). *Informacijske tehnologije u životu djece i nastavi*. El-Kalem. Sarajevo.

Halilović, N. (2020). *Online didaktika*. Sarajevo (Online izdanje).
Pedagoška enciklopedija I i II (1989) u redakciji Nikole Potkornjaka i Pere Šimleše.

Stanković, Ž. (2006). “Razvoj tehnologije učenja na daljinu”. *Nastava i vaspitanje* br. 2, Beograd, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.

الموجز

التدريس عبر الإنترنت وعمل مدرسي التربية الدينية في ظروف الجائحة
نذير خليلوفيتش

تعتبر الأنظمة التعليمية من أقدم الأنظمة في المجتمع، والسمة الأساسية لها هي أنها في الغالب تقليدية وشديدة البطء ولا تقبل التغيير بسهولة لأن قوة التقاليد شديدة وسائدة. إن التغييرات الناجمة عن جائحة فيروس كورونا دفعت كل الفاعلين في النظام التعليمي للانتقال السريع من التدريس التقليدي إلى التدريس عبر الإنترنت، مما أدى إلى دراسة أنماط التدريس القديمة ونظام التدريس عبر الإنترنت. إن المدرسين، ومن بينهم مدرسو التربية الدينية، يعتبرون العامل الأكثر أهمية في كل نظام تعليمي، وهم أول من يدفع في اتجاه تحقيق التغييرات المرجوة عند التلاميذ، وهم الذين يقودون مسار العملية التدريسية برمتها ويشرفون عليها. وقد تم في هذا البحث عرض نتائج هذه الدراسة والنشاطات المتخذة على صعيد التربية الدينية في ظروف الجائحة.

الكلمات الرئيسية: التدريس عبر الإنترنت، التدريس داخل الفصل، التعليم الديني، جائحة كوفيد 19، الدروس الإذاعية، الدروس التلفزيونية.

Summary

ONLINE CLASS AND THE WORK OF RELIGIOUS STUDIES TEACHERS IN THE CIRCUMSTANCES OF PANDEMIC

Nezir Halilović

Educational systems are some of the oldest systems in any society. Basic characteristic of these systems is their dominantly traditional foundation which makes them rigid and unyielding to change. Changes that occurred as a result of Corona virus pandemic initiated a sudden shift by all involved in educational process from a classical form to an online form of teaching and learning. This brought about questions regarding the old models of teaching as well as questions regarding the online classes. Teachers, amongst them religious studies teachers, are the most significant factor of any system of education. They are the initiators of any desired change in their students; they are the leaders and mentors of the entire teaching process. This article attempts to answer some of the questions posed here and it presents activities and steps taken in the field of teaching religious studies during this pandemic.

Key words: online class, in class teaching, religious studies teaching, COVID-19 pandemic, radio-classes, TV-classes